

Domela Nieuwenhuis rond 1892

**'De Nieuwe Tijd' en de strijd om het enige,
ware, revolutionaire en schone marxisme.**

**HENNY BUITING, De Nieuwe Tijd, Sociaaldemocratisch
Maandschrift, 1896-1921. Spiegel van socialisme
en vroeg communisme in Nederland**

Bert Altena, Erasmus Universiteit Rotterdam

De Nederlandse Sociaal-Democratische ArbeidersPartij (SDAP), die in 1894 werd opgericht, was een parlementaristische afsplitsing van de Sociaal-Democratische Bond (SDB). Deze Bond was een echte werkliedenorganisatie, met leden die enigszins sceptisch naar socialistische 'heeren' keken. De Bond was niet anarchistisch, maar streefde wel naar de revolutionaire omwenteling van de samenleving en de invoering van een communistisch socialisme. Werken in het parlement stond volgens deze socialisten dat streven in de weg. De politieke leiders van de beweging, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Christiaan Cornelissen, hadden reeds eind jaren 1880 dit standpunt ingenomen. In de jaren 1890 zouden ze het ook theoretisch onderbouwen. Het bekendst van deze theoretische verhandelingen is de serie kritische artikelen die Domela Nieuwenhuis in 1897 bundelde onder de titel *Le Socialisme en danger*. In die artikelen keerde Domela Nieuwenhuis zich vooral tegen de opvattingen en praktijken van de Duitse sociaal-democraten.

Precies omschreven was het communistisch socialisme van de SDB niet en ook weifelden allerlei leden over de principiële afwijzing van parlementarisme. Tot het eind (in 1900) bleef de SDB - na verboden te zijn inmiddels Socialistenbond geheten - debatteren over de waarde van parlementaire activiteiten. Op de achtergrond speelde een geleidelijke uitbreiding van het kiesrecht. Die had ook een rol gespeeld in het besluit van de parlementaristische socialisten - voor een deel van burgerafkomst en daarom in de SDB met een zekere argwaan bekeken - zich af te scheiden van de SDB en de SDAP op te richten. In 1897 zou de SDAP-kandidaat Henri van Kol in het

parlement komen. De SDAP was niet alleen maar een parlementaristische afsplitsing van de SDB, maar ook het werk van socialisten die in de Duitse sociaal-democratie juist hun grote voorbeeld zagen. Hadden de Duitse partijgenoten niet een geweldig organisatorisch bouwwerk opgetrokken en was dat niet mede te danken aan hun werk in de Rijksdag? Lieten zij zich niet leiden door de wetenschappelijke inzichten van Marx en Engels, die met mathematische zekerheid de ondergang van het kapitalisme en de overwinning van de sociaal-democratie voorspelden? *"Dann kommt der große Kladderadatsch, und dann sind wir dran!"*

Deze wiskundig-wetenschappelijke zekerheden, bewezen door de geweldige opmars van de Duitse sociaal-democratie, waren door Domela Nieuwenhuis en Cornelissen overboord gezet en ook dat had de oprichters van de SDAP gehinderd. Het Nederlandse socialisme dreigde op een dood spoor te komen. De SDAP was al met al een partij die de gemaakte revolutie van Nieuwenhuis en zijn aanhangers inwisselde voor de werkelijke revolutie als historische onvermijdelijkheid. Deze onvermijdelijkheid kon je kennen dankzij de geschriften en methoden van Marx en Engels. Beidt uw tijd, weest intussen present in het parlement maar houdt het revolutionaire vuur brandende! De SDB-ers mochten de SDAP voor de partij-van-de-geleidelijke-weg uitschelden, voor de SDAP, die het rijpe, volwassen socialisme zei te vertegenwoordigen, was dat kindergeschreeuw. De SDB-ers mochten de partij de Studenten-Dominees en AdvokatenPartij noemen, en inderdaad zou het jaren duren vooraleer de partij arbeiders in groten getale trok, ook dat beschouwde de SDAP als onvolwassen gebrul van anarchistische heethoofden. Voor een 'uitgerijpte' strategie was wetenschappelijk inzicht nodig en tegelijkertijd bracht dit de partij volkomen op één lijn met de op overwinning afkoersende Duitse SPD. Voor studiën op socialistisch gebied - voor de SDAP waren dat in de eerste twee decennia van haar bestaan vooral marxistische studiën - ruimde de partij dus een belangrijke plaats in. Wetenschap werd met ontzag bejegend en dat zou nog lang zo blijven, getuige de eerbied waarmee iedere socialist die een wetenschappelijke graad behaald had met titel en al genoemd werd: Mr. Troelstra, Dr F.M. Wibaut, Dr Henri Polak enz. Intellectuelen stonden zodoende vooraan in de partij.

De tegenstelling tot de beweging van Domela Nieuwenhuis zou lange tijd het reformisme in de SDAP bevorderen en creatieve, revolutionaire opvattingen remmen, mijns inziens meer dan de conjunctuur en de ontwikkeling van het Nederlandse kapitalisme, die nogal eens ingeroepen worden. Wie het werk in het parlement relativeerde of voluntaristischer strategieën voorstelde, kreeg al snel het etiket anarchist opgeplakt. Zo speelde de tegenstelling tot de overblijfselen van wat SDAP-ers meesmuilend de oude beweging noemden, een rol in de vele debatten die tot 1909, toen de radicale socialisten uit de partij gezet werden, de partij stempelden. Belangrijke vragen stonden in die debatten centraal: Wat was de plaats van de revolutie in de partijstrategie? Welk belang moest aan staat en parlement en het werken daarin gehecht worden? Welke rol

diende de marxistische theorie te spelen? Waar stonden in de partijhiërarchie de leveranciers van deze inzichten, de intellectuelen, waar de leiders die praktische politiek bedreven?

Nu was 'de oude beweging' niet helemaal wars van theorie geweest. Domela Nieuwenhuis en Cornelissen golden in de jaren 1880 en 1890 als marxisten. Voor theoretische en meer zwaarwichtige andere artikelen had de Bond zijn eigen blad, *De Sociale Gids*, gehad. In 1896 werden plannen gesmeed om de uitgave voort te zetten. Dit werd in SDAP-kring aanleiding tot de overhaaste start van het *Maandschrift De Nieuwe Tijd*, om de Socialistenbonders de loef af te steken. Aan de geschiedenis van dit blad heeft de Rotterdamse historicus en socioloog Henny Buiting een omvangrijke studie gewijd. Zijn nog lijviger proefschrift over de partijtwisten in de SDAP vormde de basis voor deze studie. Hij reconstrueert de oprichting van het nieuwe blad gedetailleerd en laat zien hoe hachelijk de onderneming was. Met aanvankelijk vijfenzestig abonnees dreigde het eerder een nieuwe minuut dan een hele tijd te worden. Binnen twee maanden stond uitgever Hessel Poutsma reeds het water aan de lippen. Het was maar goed dat Jan Fortuyn, een van de oprichters van de SDAP, de uitgave overnam, anders was het gedaan geweest met het blad. De SDAP was in die dagen een klein, armlastig partijtje en niet in staat aan de financiële eisen van een dergelijk blad tegemoet te komen, eisen die des te hoger waren doordat enkele medewerkers voor hun bijdragen betaald moesten worden.

Zodoende ontstond een bijzondere constructie: *De Nieuwe Tijd* moest wel de culturele en wetenschappelijke stem van de Nederlandse sociaal-democratie zijn, maar tegelijkertijd was het blad een private onderneming, los van het partijapparaat. Naast de firma Fortuyn nam vanaf 1900 een kleine groep redacteurs een financieel aandeel in het blad. Zo was het sinds 1903 eigendom van de firma Fortuyn en de redacteurs Henriëtte Roland Holst, Franc van der Goes, Herman Gorter en Pieter Wiedijk. Deze constructie bleef tot het einde van het blad in stand, al veranderden na 1915 de namen van de redacteurs-eigenaars. Intellectueel marxistisch Nederland had op deze wijze een orgaan dat ongecontroleerd het leven van de partijleiding soms danig kon verzuren.

Wat voor blad was het? Henny Buiting spreekt in de ondertitel van zijn boek neutraal van een spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland. Je kunt het ook positiever zeggen: het blad was de wetenschappelijke stem van het Hollands marxisme. Heeft dit soort marxisme bestaan en welke waren dan zijn kenmerken? Hoewel het Hollands marxisme zeer dicht tegen het Duitse van Karl Kautsky aanschurkte, kun je het inderdaad een eigen karakter toedichten. Aangetrokken door het marxisme als hoge wetenschap, gaven de Hollandse marxisten de theorie (en daarmee ook zichzelf) meer dan hun Duitse tegenhangers een overheersende plaats in de beweging, terwijl ze juist als wetenschappers en kunstenaars ook de waarde van individuele vrijheid en inspiratie en van het debat bewaakten. Voor een rigide determinerend materialisme dat de vrijheid verstikt, waren ze niet in de wieg gelegd. In hun voor-marxistische periode

hadden ze veel belang gesteld in schrijvers als Thomas a Kempis en Spinoza. In hun marxistische periode werden ze bijzonder aangetrokken door de theorieën van Joseph Dietzgen (1828-1888). Deze had immers in zijn *Wesen der menschlichen Kopfarbeit* (1869) binnen de grenzen van een marxistisch materialisme een grote plaats ingeruimd voor het werk van de menselijke geest. In hun gevoeligheid voor het probleem van de vrijheid in de bepaaldheid sloegen de vooraanstaande Nederlandse marxisten een eigen toon aan en bewerkten ze een eigen veld. Vooral ten aanzien van de geschiedschrijving kan je dat terugvinden, of het nu gaat om Henriëtte Roland Holsts *Kapitaal en Arbeid*, Wiedijks biografische studiën of Pannekoeks geschriften over het historisch materialisme. Met hun kunstenaarsachtergrond hebben de Nederlandse marxisten ook meer dan de Duitse zich beziggehouden met kunstbeoefening en kunsttheorie. *De Nieuwe Tijd* publiceerde gedichten, prozafragmenten en studies over kunst.

Zo bezien moet het blad een duidelijk gezicht gehad hebben, maar om het te zien moeten we in de 1650 artikelen, die ruim 20.000 pagina's beslaan en 117 cm boekenplank bezetten, wel ons best doen. Reeds op blz. XII klaagt Buiting dat elke poging van de redactie om inhoudelijke chaos te verhoeden, compleet mislukt is. Die klacht wordt luider naarmate het blad langer bestaat en de redactie innerlijk meer verdeeld raakt. Ten dele komt chaos bij ieder tijdschrift voor, omdat tijdschriften nu eenmaal óók afhankelijk zijn van het aanbod van artikelen. Soms mogen ze blij zijn als een aflevering vol komt en verder verwelkomt elke redactie diversiteit. Bij *De Nieuwe Tijd* werd deze normale chaos versterkt doordat de redactie wrijving der gedachten wenste te bevorderen en het blad niet tot een gesloten veste wilde maken. Aanvankelijk moest het ook gelezen kunnen worden door arbeiders, maar met die doelstelling was het na de komst van Henriëtte Roland Holst en Herman Gorter in 1897 gauw gedaan. Toen Pieter Wiedijk (J. Saks) in 1902 de gelederen kwam versterken, zweefde *De Nieuwe Tijd* definitief ver boven de petten der arbeiders. Een massaoplage heeft het blad dan ook nooit bereikt. Vanaf 1899 lag het aantal abonnees steeds tussen de 500 en 600, slechts in de laatste jaren steeg het naar 800. Voor de eerste jaren gaat Buiting er waarschijnlijk terecht van uit dat een flink aantal lezers niet eens lid der SDAP was.

Hij heeft de geschiedenis van het blad in vijf perioden onderverdeeld: aanvangsjaren van 1896 tot 1900 (Roland Holst en Gorter zaten nog in de luiers van het marxisme toen ze tot de redactie toetraden), hoogtijjaren tussen 1901 en 1909 (toen de radicale socialisten rond het blad *De Tribune* uit de SDAP gezet werden en ook de redactie spleet), kwakkeljaren tussen 1910 en 1913, de periode van de Eerste Wereldoorlog (waarin de redactie afscheid nam van Kautsky om het linkse marxisme van Lenin en zijn kring te omarmen), en ten slotte de periode 1919-1921 waarin *De Nieuwe Tijd* aanschurkte tegen de communistische partij die uiteindelijk zijn vrijheid zou verstikken. Onafhankelijk denken en eigenwijsheid waren in deze jaren immers kinderziekten van het communisme geworden en ziekten horen in een gezonde beweging niet thuis.

Van deze vijf perioden is de tweede ongetwijfeld de belangrijkste en meest interessan-

te. Het was een tijd, waarin het meer libertaire radicale socialisme buiten de SDAP nog als een geducht 'anarchistisch' tegenstander gezien werd. Op filosofisch terrein zegde het neokantianisme het marxisme de wacht aan en tornden revisionisten allerlei mazen in Marx' wetten. De zuivere en revolutionaire lezing van Marx' werk moest zodoende intern verdedigd worden. De redactie moest daarnaast de partijleiding op het theoretisch juiste en revolutionaire spoor zien te houden. *De Nieuwe Tijd*-groep werd een verklaard tegenstandster van Troelstra's politieke gemanoeuvereer. Tegelijkertijd meende de redactie het marxisme heftig te moeten beschermen tegen aanvallen uit het liberale kamp, vooral tegen de radicale Amsterdamse hoogleraar M.W.F. Treub die in dat kamp de socialisten nog het meest na stond. Iedereen rukte op zijn toegewezen terrein uit, Wiedijk met maar liefst twaalf artikelen over de 'Minderwaardigheid der Meerwaardetheorie'. Menig lezer moet daarin het spoor zijn bijster geraakt, maar Buiting geeft er met dank aan Frank Kalshoven ⁽¹⁾ een competente samenvatting van, zodat ik, met Frits de Jong Edz. kan zeggen dat "deze moeilijkste zijner studies [...] een uiteindelijk niet overmoelijk betoog" is. ⁽²⁾ Al met al werkten de Nederlandse marxisten zich naar een hoog niveau in de theorie en het is dus niet zo vreemd dat ze in deze periode deelnamen aan enkele grote internationale, vooral in Duitsland gehouden, debatten. Prominente bijdragen kwamen van hun hand inzake de waarde van de massa en van massastakingen, het kolonialisme en het imperialisme. Ten slotte ontvouwden Roland Holst en Gorter met hun visie op kunst en schoonheid geheel eigen perspectieven in het marxisme.

Het is een rijke periode al met al, de redactie wint aan prestige en wordt allerwege een groep genoemd. Ze was echter meer een groep in het negatieve, in de kritiek, dan in het positieve. Zodra nieuwe wegen ingeslagen werden en nieuwe socialistische strategieën geopperd, viel de groep uiteen. Bij alle onderlinge waardering overheersten uiteindelijk de meningsverschillen. Gorter, Pannekoek en Wiedijk sloegen na 1909 met de nieuwe SDP radicale wegen in. Henriëtte Roland Holst zou ze schoorvoetend een paar jaar later volgen, maar Wibaut bleef de SDAP trouw. Pas toen deze partij met *De Socialistische Gids* in 1916 een eigen wetenschappelijk orgaan had opgericht, stapten de laatste leden van de SDAP uit *De Nieuwe Tijd*-redactie. Langzaam maar zeker nam daarna de druk van de zich tot CPN omvormende SDP toe. David Wijnkoop en Willem van Ravesteyn, voorlieden van deze partij, hadden niet zo'n heel hoge pet op van Henriëtte Roland Holst, die in deze jaren soms alleen de redactie voerde. Ze wilden echter ook voorkomen dat het blad nu in SDP/CPN-verband de luis in de pels werd, die het bij de SDAP was geweest. Eigenlijk moest volgens hen het blad onder controle van de partij komen en met dat doel gingen ze elke onwelgevallige publicatie te lijf. Het abonneebestand leed er kennelijk niet onder, maar de geest van het blad sprankelde steeds minder. De manoeuvreerruimte werd enger. Uiteindelijk was dit in 1921 de reden voor de firma Fortuyn om het blad op te heffen.

Buiting stelt zich in zijn boek tot doel "zo onbevangen mogelijk verslag te doen van het toenmalige gedachtegoed van de bij het blad betrokken auteurs". Hij heeft de inhoud van de jaargangen overzichtelijk proberen te maken door bepaalde themagebieden af te bakenen, die voor elke periode aan de orde worden gesteld. Dit boek is het resultaat van monnikenwerk, want van de 1650 artikelen kan niet elk artikel aan de orde gesteld worden. Het is geen sinecure de artikelen die wel uitverkoren zijn, adequaat te behandelen. De auteur moet van vele markten thuis zijn: de marxistische economische theorie, theorievorming ten aanzien van het historisch materialisme, geschiedenis van de filosofie en van de wetenschappen in het algemeen, kunst en kunsttheorie en ten slotte de Nederlandse en internationale geschiedenis. Een studie van de inhoud van dit maandblad stelt je, ook als je slechts verslag wilt doen, voor lastige problemen. Tegen deze achtergrond heeft het niettemin zin te vragen of Buiting voor de ideale behandeling van de materie gekozen heeft.

Iedere periode wordt kort ingeleid. Aanvankelijk is dat zeer zinnig. Zo krijgen we in de eerste vijftig pagina's belangrijke informatie over eigendomsverhoudingen bij het blad, ontwikkeling en aard van het ledenbestand (vooral intellectuele beroepen, onderwijzers en beambten/employés), de productiviteit van de auteurs en wat dies meer zij. Het gebouw *De Nieuwe Tijd* staat zo in de steigers. Latere inleidingen herleiden tamelijk obligaat de geschiedenis van SDAP en SDP naar de ontwikkeling van het kapitalisme, de conjunctuur en de verzuiling. Ik kom daar nog op terug. Na deze inleidingen komt de inhoud van het blad uit de betreffende periode aan de orde: een selectie uit de artikelen, die tot een potpourri van korte beschrijvingen verwordt. De afzonderlijke artikelen zijn door het chaotisch karakter van het blad en de werkwijze van de auteur soms nauwelijks inhoudelijk aan elkaar geknoopt. Naarmate het boek vordert, wordt het karakter van een bonte serie meningen, exploraties, kritieken en muggenzifterijen erger. Als bont de indruk is die bij je beklijft, dan kun je je afvragen waarom je zoveel tekst moet doornemen.

Buiting maakt het standpunt van de marxistische auteurs doorgaans tot het zijne. Zo heten alle Socialistenbonders anarchisten, uitsluitend omdat ze in SDAP-kring daarvoor uitgescholden werden. Buiting is verder karig met inkadering en verklarende informatie. Soms krijgen de artikelen voldoende reliëf, wanneer het bijvoorbeeld om Dietzgen gaat of om economisch-theoretische kwesties, maar heel vaak ook niet. Het meest teleurstellend is het thema kunst en literatuur. Hier staan soms fracties van gedichten achter elkaar, verbonden door een regeltje van Buiting zoals Willem Duys vroeger op de radio platen aan elkaar praatte. Inkaderingen vind je vooral in de algemene inleidingen. In de ontwikkeling van het Nederlandse kapitalisme zoekt Buiting daar een verklarende en verenigende achtergrond. Die schetsjes zijn op inmiddels tamelijk oude literatuur gebaseerd (het werk van Jan Luiten van Zanden en het voor het meten van klassenstrijd toch niet onbelangrijke proefschrift van Sjaak van der Velden over stakingen ⁽³⁾ miste ik). Ze lijken vooral bedoeld om de reformistische koers van

de SDAP te verklaren. Voor de inhoud van *De Nieuwe Tijd* heb je er weinig aan. Hoe moet ik zinnen als: "Een moderne industriële arbeidersklasse is in de tweede periode nog in wording en veel arbeiders werken onder traditionele, patriarchale verhoudingen. Dit perkt de groeimogelijkheden van de sociaal democratie in en werkt het lonken naar 'oneigenlijke' groepen als pachters en kleine boeren in de hand" (p. 131) verbinden met Saks' 'Minderwaardigheid der Meerwaardetheorie'? Dan had ik meer aan informatie over de ontwikkeling van de economische wetenschap gehad en over de verhouding van de SDAP tot de progressief-liberalen.

Nee, het kort achter elkaar behandelen van alle mogelijke artikelen is niet de beste manier om met dit blad om te gaan. Het kost veel inspanning (om te schrijven en te lezen) en het schaadt de analyse van het blad als fenomeen. Die is bij zo'n dik boek dan ook te dun. Buiting is gaan inventariseren met bewonderenswaardige moed en doorzettingsvermogen, maar stelt geen enkele analytische vraag. De redacteurs heten "intellectuele overlopers van de bourgeoisie", maar wat betekent dat? Waarom storten zij zich zo op het marxisme? Waarom stellen ze theorie zo absoluut in de beweging? Waarom zingen zij hun eigen marxistische lied bij alle aanvankelijke onderdanigheid jegens Kautsky? Wie zien ze als hun gehoor? Wat zeggen ons de vele gevallen van muggenzifterij, van zwelgen in eigen intellect, van zoeken van zekerheden door deze hard uit te roepen? Wat betekent het blad voor de SDAP als arbeiderspartij? Om het gebouw van *De Nieuwe Tijd* te kenschetsen moet je niet alle steentjes schilderen, maar, zoals Monet met de kathedraal van Rouen, het in het kenmerkende treffen. Je moet het blad in zijn context bezien. Zo kun je bepalen waar de redactie adequaat optrad, waar ze helemaal niet optrad, welke ontwikkelingen ze miste of waar ze juist een voortrekkersrol vervulde. In hoeverre was het blad een uiting van burger-socialisten?⁽⁴⁾

Zo heeft deze dikke pil mij niet erg bevredigd. In zijn inleiding wijst Buiting op het feit dat enkele studies het blad wel in vogelvlucht behandeld hebben of enkele aspecten, maar dat ze het monumentale van het blad geen recht hebben gedaan. Ik miste bij de titels die hij daar noemt Frits de Jongs voorbeeldige biografie van Pieter Wiedijk. Ik heb dat boek nog maar eens herlezen.

(1) F. KALSHOVEN, *Over marxistische economie in Nederland 1883-1839*, Amsterdam, 1993.

(2) F. de JONG Edz., *J. Saks. Literator en Marxist. Een politieke biografie*, Nijmegen, 1977, p. 143.

(3) S. van der VELDEN, *Stakingen in Nederland: arbeidersstrijd 1830-1995*, Amsterdam, 2000.

(4) Zie voor dat onderscheid: B. ALTENA, Bürger in der Sozialdemokratie. Ihre Bedeutung für die Entwicklung der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei (SDAP) in den Niederlanden 1894-1914. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 20/4 (Dezember 1994), p. 533-49.

**Henny Buiting, De Nieuwe Tijd, Sociaaldemocratisch Maandschrift, 1896-1921.
Spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland,
Amsterdam: Aksant, 2003, 718 p., ill., tab.; ISBN 90-5260-067-8.**